

احوال و آثار: ڈاکٹر سید محمد اکرم

1

نام: سید محمد اکرم اکرام

تاریخ ولادت: 6 دسمبر 1932ء

تعلیم: ایم۔ اے، فارسی پنجاب یونیورسٹی لاہور 1960

پی ایچ۔ ڈی تہران یونیورسٹی 1963

ملازمت: پنجاب یونیورسٹی اور نیشنل کالج شعبہ فارسی، تدریس و تحقیق 1964 تا 1992

پروفیسر فارسی 29 اپریل 1982 تا 5 دسمبر 1992

(دس سال اور سات ماہ)

پروفیسر اقبالیات 1993 تا حال

انتظامی خدمات:

ڈین کلیہ علوم اسلامیہ و شرقیہ پنجاب یونیورسٹی 1985 تا 1992

پرنسپل یونیورسٹی اور نیشنل کالج 1985 تا 1989

صدر شعبہ فارسی 1974 تا 1976 اور 1980 تا 1992

مدیر اعلیٰ دائرہ معارف اقبال 2003 تا حال

2

پی ایچ۔ ڈی۔ مقالات کی نگرانی

مندرجہ ذیل 14 ریسرچ سکالرمیری نگرانی میں تحقیقی مقالات لکھ کر پنجاب یونیورسٹی سے پی ایچ ڈی کی ڈگریاں حاصل کرنے

میں کامیاب ہوئے۔ ان میں سے 5 سکالرا ایران سے ہیں اور ایک جنوبی کوریا سے۔ اکثر ریسرچ سکالروں کے تحقیقی مقالات شائع

ہو چکے ہیں۔

پی ایچ ڈی مقالہ کا موضوع

ریسرچ سکالر کا نام

ڈاکٹر محمد حسین تسبیحی (از ایران)	(مطبوعہ)	”تحقیق در احوال و آثار حضرت علی ہجویری و مطالب کشف المحجوب“
ڈاکٹر ایرج احمد پٹنجلی (از ایران)		”تاثير سنائی و عطار در مولوی“
ڈاکٹر قاسم صافی (از ایران)	(مطبوعہ)	”ترتیب و تصحیح کلیات نثر جلال طباطبائی“
ڈاکٹر حاج سید حوادی (از ایران)	(مطبوعہ)	”آثار و ارتقائی دستور نویسی فارسی اور شبہ قارہ“
ڈاکٹر گیوساب شین (از جنوبی کوریا)	(مطبوعہ)	”پیروان شعر اقبال“
ڈاکٹر حسن سیدان (از ایران)		”دیوان اشرف مازندرانی، تصحیح“
ڈاکٹر محمد سرور		”ترتیب و تصحیح غزلیات صدرالدین فائز“
ڈاکٹر ظہیر احمد صدیقی	(مطبوعہ)	”فارسی زبان میں اخلاقی ادب کا ارتقا“
ڈاکٹر محمود ہاشمی	(مطبوعہ)	”تاریخ نثر فارسی در شبہ قارہ از بہادر شاہ اول تا بہادر شاہ ثانی“
ڈاکٹر انجم ناہید		”استقبال از مخزن الاسرار نظامی در شبہ قارہ“
ڈاکٹر زمر دنا ہید ملک	(مطبوعہ)	”ترتیب و تصحیح مثنویات ملا شاہ بدخشی“
ڈاکٹر محمد سلیم خالد		”تفسیر نویسی فارسی در شبہ قارہ“
علی رضا طاہر		”اقبال اور فلسفہ ایران۔ تنقیدی مطالعہ“ (معاون نگران)
ڈاکٹر ناعمہ خورشید	(مطبوعہ)	تصحیح دیوان قزلباش خان امید

بعض ریسرچ سکالروں نے راقم کی نگرانی میں ایم۔ فل مقالات بھی تحریر کئے۔

مطبوعہ تحقیقی تالیفات (اردو)

- اقبال اور ملی تشخص، بزم اقبال، لاہور 1998 صفحات 356
- اقبال۔ ایک تحریک، شعبہ اقبالیات پنجاب یونیورسٹی لاہور 2004 صفحات 291
- آثار الاولیائی، (ترتیب و تدوین) پنجاب یونیورسٹی لاہور 2000
- 728 دوکالمی صفحات پر مشتمل، صوفیہ برصغیر کی مستند حوالہ جاتی کتاب جسے 2096 مآخذ سے مرتب کیا گیا۔
- ستارہ بلند اقبال شرق، (ترتیب و تدوین) مولفہ سید علی خامنہ ای، اقبال اکادمی پاکستان لاہور 1998

مطبوعہ تحقیقی تالیفات (فارسی)

- اقبال در راہ مولوی: انجمن دوستی ایران و پاکستان لاہور 1970۔ صفحات 261، طبع دوم 1982، طبع سوم 2007ء
- اقبال و جهان فارسی: شعبہ اقبالیات پنجاب یونیورسٹی لاہور 1999۔ صفحات 374
- آثار الشعراء (ترتیب و تدوین) مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد 2008
- (520 دوکالمی صفحات پر مشتمل شعرائے برصغیر کی مستند حوالہ جاتی کتاب جسے 512 مآخذ سے مرتب کیا گیا)
- تنبیہ الغافلین (مقدمہ، تصحیح و تحشیہ) پنجاب یونیورسٹی لاہور، 1981، صفحات 220
- سراج منیر (مقدمہ و تصحیح و تحشیہ) مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد 1977، صفحات 110
- داد سخن (مقدمہ و تصحیح و تحشیہ) مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان۔ اسلام آباد، 1974ء
- فارسی در پاکستان (ترتیب و تدوین) خانہ فرہنگ ایران، لاہور 1971ء
- سفینہ سخن رازنی فرہنگی سفارت ایران، اسلام آباد 1992 (مجموعہ شعر فارسی، طبع زاد)

پروانہ پندار مقدمہ بقلم استاد سعید نفیسی، تہران 1963 (مجموعہ شعر فارسی، طبع زاد)

اقبال نیچے۔ مولوی، مرتبہ ڈاکٹر محمد بقائی، تہران (کتاب کا ایک حصہ تحریر کیا)

تصوف در تصور اقبال، مرتبہ ڈاکٹر محمد بقائی، تہران ۱۳۸۰ھش (کتاب کا ایک حصہ تحریر کیا)

تحقیقی مقالات (اردو)

- ۱۔ اقبال اور مثنوی، مجلہ اقبال، لاہور، اپریل ۱۹۶۶ء
- ۲۔ اقبال اور غزل، مجلہ اقبال، لاہور، اپریل ۱۹۶۷ء
- ۳۔ داستانیں (جو عہد مغلیہ میں بزبان فارسی لکھی گئیں) تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند، جلد چہارم، مطبوعہ پنجاب یونیورسٹی لاہور، ۱۹۷۱ء (صفحات ۲۱)
- ۴۔ ایران میں یونیورسٹی، ارمغان دانشگاہ، مطبوعہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور ۱۹۷۱ء
- ۵۔ فکر غالب میں ارتقائی رجحان، اورینٹل کالج میگزین، لاہور ۱۹۷۱ء
- ۶۔ اقبال رومی کے زیر اثر، تاثیر معنوی ایران در پاکستان، لاہور ۱۹۷۱ء
- ۷۔ عصر اقبال کا سیاسی پس منظر، مجلہ صحیفہ، لاہور، اکتوبر ۱۹۷۱ء
- ۸۔ سرمد، اردو دائرہ معارف اسلامیہ، جلد دوم، کراسہ دانشگاہ پنجاب، لاہور ۱۹۷۴ء
- ۹۔ اقبال اور حقیقت موت، مجلہ راوی، جی۔سی۔ یونیورسٹی، لاہور ۱۹۷۴ء
- ۱۰۔ شیدائچ پوری، مجلہ تحقیق، پنجاب یونیورسٹی، لاہور ۱۹۷۹ء (صفحات ۱۸)
- ۱۱۔ تسخیر فطرت، کورس نمبر ۱، برائے علامہ اقبال آزاد یونیورسٹی، اسلام آباد، ۱۹۸۱ء
- ۱۲۔ قول فیصل اور اس کا پس منظر، نقوش خصوصی شمارہ، لاہور ۱۹۸۱ء
- ۱۳۔ اقبال کی فارسی شاعری میں ہیبت کے نئے تجربے، نشریہ علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد، ۱۹۸۴ء

- ۱۴۔ اقبال کا تصور حیات، دوسری بین الاقوامی علامہ اقبال کانگریس، پنجاب یونیورسٹی، اسلام آباد، ۱۹۸۴ء
- ۱۵۔ مقدمہ دیوان حافظ، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد ۱۹۸۴ء (صفحات ۳۰)
- ۱۶۔ ملی خودی۔۔۔ مقالات ہمدرد، کراچی ۱۹۸۵ء
- ۱۷۔ سرور کائنات بحیثیت سربراہ مملکت، مقالات سیرت، لاہور ۱۹۸۶ء
- ۱۸۔ عرفانی فکر اقبال کا ایک مسلخ، مجلہ اقبال۔ اقبال اکادمی پاکستان۔ لاہور ۱۹۹۰ء
- ۱۹۔ فکر اقبال میں اسلامی انقلاب کے تصورات، مجلہ اقبال، لاہور، مارچ ۱۹۸۸ء
- ۲۰۔ مقدمہ پیام مشرق، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی۔ اسلام آباد ۱۹۸۳ء
- ۲۱۔ مولانا رومی اور احیائے ملت اسلامیہ۔ علمی و تحقیقی مجلہ، اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور ۱۹۸۸ء
- ۲۲۔ حضرت علی ہجویری کا نظریہ تصوف، مقالات ہجویری، لاہور ۱۹۸۷ء
- ۲۳۔ خودی اور مولانا روم، نشریہ ہمدرد، کراچی ۱۹۸۶ء
- ۲۴۔ کشف المحجوب، ایک تحلیلی جائزہ۔ مقالات مجلس مذاکرہ محکمہ اوقاف لاہور ستمبر ۱۹۸۸ء
- ۲۵۔ اسلام، ذراہ معارف اقبال، جلد اول، بہ اہتمام شعبہ اقبالیات، پنجاب یونیورسٹی، اورینٹل کالج، لاہور، ۲۰۰۶ء، صفحات ۲۹۸-۳۰۴
- ۲۶۔ احمد سرہندی، شیخ، ایضاً، صفحات ۱۹۰-۱۹۸
- ۲۷۔ احمد شاہ ابدالی، ایضاً، صفحات ۱۹۸-۳۰۴
- ۲۸۔ احیائے علوم، ایضاً، صفحات ۲۰۶-۲۲۵
- ۲۹۔ اردو زبان، ایضاً، صفحات ۲۵۰-۲۵۴
- ۳۰۔ اقبال اور گوئے کی جہان بینی، مجلہ اقبال، بزم اقبال، لاہور، شمارہ ۳، ۲۰۰۷ء

- ۳۱۔ اقبال اور مغرب، کاوش، گروہ فارسی، جی سی یونیورسٹی، لاہور، ۱۹۹۷-۱۹۹۸ء، صفحات ۹-۴۹
- ۳۲۔ اقبال۔ حافظ اور گونے کے حوالے سے، مجموعہ مقالات، بین الاقوامی فکر اقبال سیمینار، خانہ فرہنگ، جمہوری اسلامی ایران، لاہور ۱۹۹۶م، صفحات ۲۰۸-۲۱۵
- ۳۳۔ پاک وہ ہند کی فارسی شاعری اور اقبال، مجلہ اقبال، بزم اقبال، لاہور اکتوبر ۱۹۶۵ میلادی، صفحات ۴۶-۵۶
- ۳۴۔ پاکستان میں جدید و قدیم فارسی کا مسئلہ، فارسی در پاکستان، گرد آورنده، دکتر سید محمد اکرم، لاہور، اکتوبر ۱۹۷۱ء، صفحات ۵۲-۵۶
- ۳۵۔ پیام مشرق، مجلہ اقبال، بزم اقبال، لاہور، آوریل ۱۹۶۹ء، صفحات ۳۵-۴۴
- ۳۶۔ پنجاب یونیورسٹی، دائرہ معارف اقبال، جلد اول، بہ اہتمام شعبہ اقبالیات، پنجاب یونیورسٹی، اورینٹل کالج، لاہور، ژانویہ ۲۰۰۶ میلادی، صفحات ۵۵۶-۵۵۸
- ۳۷۔ ٹیپو سلطان، دائرہ معارف اقبال، جلد اول، بہ اہتمام شعبہ اقبالیات، پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج لاہور، ژانویہ ۲۰۰۶ میلادی، صفحات ۶۴۱-۶۴۶
- ۳۸۔ تہذیب مغرب، دائرہ معارف اقبال، جلد اول، بہ اہتمام شعبہ اقبالیات، پنجاب یونیورسٹی، اورینٹل کالج لاہور، ۲۰۰۶ میلادی، صفحات ۶۲۶-۶۳۹
- ۳۹۔ جنوبی ایشیا کی آزادی اور مسلمانوں کا ملی تشخص اقبال و جناح کی نظر میں، مجلہ اقبال، بزم اقبال، کلب روڈ، لاہور، شمارہ ۳، ۲۰۰۵ء، صفحات ۲۱-۰۵
- ۴۰۔ سبک اقبال، مجلہ اقبال، بزم اقبال، لاہور، اکتوبر ۱۹۶۶ء، صفحات ۱-۱۰

- ۴۱۔ شناخت اسلامی اور علامہ اقبال، قافلہ ادب اسلامی، عالی رابطہ ادب اسلامی، لاہور، پاکستان، ۲۰۰۵ء، صفحات ۷۸-۷۰
- ۴۲۔ علامہ اقبال اور امام خمینی میں فکری اشتراک، سیمینار عرفان و روحانیت امام خمینی کی نظر میں، خانہ فرہنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور، جون ۲۰۰۶ء، صفحات ۴۵-۵۵
- ۴۳۔ علامہ اقبال اور سفر حرمین شریفین، قافلہ ادب اسلامی، عالمی رابطہ ادب اسلامی، پاکستان، ۱۹۹۹ء، صفحات ۲۰۰-۲۰۷
- ۴۴۔ علامہ اقبال و احیای زبان فارسی، مجموعہ مقالات علامہ اقبال اور فارسی زبان، خانہ فرہنگ جمہوری اسلامی ایران، لاہور، ۱۹۹۵ء، صفحات ۱۴-۱۸
- ۴۵۔ فکر اقبال میں اسلامی انقلاب کے تصورات، مجلہ اقبال، بزم اقبال، لاہور، ۱۹۸۸ء، صفحات ۱۲۹-۱۳۸
محمد غزنوی اور محمود شیرانی، مجلہ تحقیق، کلیہ علوم اسلامیہ شرقیہ، دانشگاه پنجاب، لاہور، شمارہ ۵، ۱-۴، ۱۹۹۹ء، صفحات ۳۹-۴۸
- ۴۶۔ حضرت علی ہجویری کا نظریہ تصوف، مقالات ہجویری، لاہور ۱۹۸۷ء
- ۴۷۔ کشف المحجوب: ایک تحلیلی جائزہ، اوقاف پنجاب، لاہور ۱۹۸۸ء
- ۴۸۔ مولانا روم اور احیائے اسلام، علمی و تحقیقی مجلہ، اسلامیہ یونیورسٹی بہاولپور ۱۹۸۸ء
- ۴۹۔ اکیسویں صدی اور عالم اسلام، اکیسویں صدی کی جانب، ہمدرد، کراچی ۱۹۹۳ء
- ۵۰۔ اقبال اور تصور معراج، اقبال، لاہور اکتوبر ۱۹۹۴ء
- ۵۱۔ اقبال مشرق کا درختاں ستارہ، پیغام آشنا۔ اسلام آباد ۲۰۰۳ء

مطبوعه تحقیقی مقالات فارسی

- ۵۲- نظر اقبال درباره چگونگی شعر، هلال، کراچی، ۱۳۴۵
- ۵۳- کوشش اقبال برای احیای علی هزومردم، تهران ۲۵۳۶
- ۵۴- ایران شناسی اقبال، هفت اقلیم مجله زایران- ایران اکتوبر ۲۰۰۲
- ۵۵- اقبال و گوته، یادنامه اقبال به مناسبت یکصدمین زادروز شاعر و فیلسوف شرق علامه محمد اقبال، به کوشش، بهاؤالدین، اورنگ، خانه فرهنگ ایران، لاهور، ۱۳۵۷هـ، صص ۱۰۳-۱۲۱
- ۵۶- آشوکا، تالار، دانشنامه زبان و ادب فارسی در شبه قاره، جزاول، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران، ۱۳۸۴هـ س/ ۲۰۰۵م، صص ۶۷-۶۸
- ۵۷- ایران دوستی اقبال، سفینه، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور شماره ۱۵، ۱۳۸۲هـ ش، صص ۱۲-۱۸
- ۵۸- تاثیر مولوی در هنر و اندیشه اقبال، در شناخت اقبال، تهران، ۱۳۶۴هـ ش، صص ۱۳۳-۱۴۲
- ۵۹- جهان بینی سعدی، اقبالیات، اقبال اکادمی پاکستان، لاهور، شماره سوم، ۱۹۸۸ میلادی، صص ۴۷-۶۰
- ۶۰- حافظ، گوته و اقبال، اقبالیات، اقبال اکادمی، پاکستان، لاهور، شماره نهم، ۱۹۹۳ء میلادی، صص ۳۴-۵
- ۶۱- حقیقت مرگ در نظر مولانا جلال الدین، مجله تحقیق، کلیه علوم اسلامی و شرقیه، دانشگاه

پنجاب، لاهور، شماره مسلسل ۱۳-۱۴-۱۹۸۲ میلادی، ص ۱۴۹-۱۶۰

- ۶۲- سہم غرب در اندیشہ اقبال، مجلہ ہلال، کراچی، مارس ۱۹۶۵ میلادی، صص ۱۷-۲۲
- ۶۳- عجم زندہ کردم بدین پارسی، اقبالیات، اقبال اکادمی، پاکستان، لاهور، شماره ہفتم، ۹۲-۱۹۹۱ میلادی، صص ۶۱-۷۰
- ۶۴- قطعنامہ سہمنار ہفت روزہ فارسی در لاهور، تیر ماہ ۱۳۴۹ ش، فارسی در پاکستان، گرد آورندہ، دکتور سید محم اکرم، لاهور، اکتبر ۱۹۷۱ میلادی، صص ۹۷-۹۹
- ۶۵- کتاب خانہ ہای فارسی در پاکستان و نسخہ ہای خطی نادر، مجلہ کاوش، گروہ فارسی دانشگاہ دولتی، لاهور، شماره ۵، ۱۹۹۵-۱۹۹۶ میلادی، صص ۸-۱۷
- ۶۶- گزارش سہمنار بر رسی مسائل آموزش زبان و ادبیات فارسی در پاکستان، لاهور، تیر ماہ ۱۳۴۹ ش، فارسی در پاکستان، گرد آورندہ، دکتور سید محمد اکرم، لاهور، اکتبر ۱۹۷۱ میلادی، صص ۸۸-۹۶
- ۶۷- مثنوی اسرار خودی، ہنر و مردم، تہران، ژوئیہ ۱۹۶۷ میلادی
- ۶۸- نظر اقبال در بارہ چگونگی شعر، مجلہ ہلال، کراچی، آوریل، ۱۹۶۶ میلادی
- ۶۹- نقش اقبال در احیای فارسی، مجلہ ہلال، کراچی، آوریل ۱۹۶۷ میلادی
- ۷۰- تاریخ بروایت اشکبا و خونہا، رایزنی فرهنگی سفارت ایران، اسلام آباد ۱۹۸۵ء
- ۷۱- مسائل زبان فارسی در پاکستان، یکہان فرهنگی، تہران ۱۹۸۶ء
- ۷۲- سفیر ماتم (استاد خلیلی)، دانش، اسلام آباد ۱۹۸۸ء

VIEWS OF PROMINENT SCHOLARS ON BOOKS WRITTEN OR COMPILED BY DR. SAYYID MUHAMMAD AKRAM

The President of Islamic Republic of Iran, expressed his views in an article published in the book entitled DAR SHANKHT-E-IQBAL, Tehran University, 1987 page 27 as under:

"One of the scholars of Pakistan has written a book entitled IQBAL DAR RAH-E-MAULAVI which is a very solid contribution and I benefited from it".

"در یکی از کتاب ہائی کہ یکی از آقایان محققین معاصر پاکستانی در باب اقبال نوشتہ و کتاب بسیار
متینی است بانام "اقبال در راہ مولوی" من این کتاب را بدست آوردم و از آن استفادہ کردم۔..... سید
علی خامنہ ای

Dr. Ali Shariati a prominent scholar and pioneer of Islamic Revolution of Iran referred to IQBAL DAR RAH-E-MAULAVI for a certain statement in his book "MA WA IQBAL" published in Tehran page 142.

Dr. Sayyid Abdullah, Chairman, Urdu Encyclopedia of Islam, expressed his views in weekly Journal the CHATAN, Vol.28, September 1975:

"فارسی میں یہ اقبال پر پہلا اطمینان بخش تبصرہ ہے۔ میں اسے "لب اقبال در فارسی" بھی کہہ سکتا
ہوں۔ اقبال کے جملات میں اس کتاب کو اہم رتبہ حاصل ہے۔"
"it is a comprehensive rich contribution on Iqbal. I can call it a compendium
of Iqbal which is the first commentary written on Iqbal in captivating style of
Persian".

Professor Saeed Nafisi the great scholar and author of Iran, wrote an introduction to a collection of poetry of Dr. S.M. Akram entitled "PARVANA-E-PENDAR" published in Tehran, in 1963 and expressed his views as follows:

"For this reason, I cannot restrain myself but to express my appreciation
and say that Mr. Muhammad Akram Shah Ikram is the greatest exponent of
Iranian literature among Pakistani brethren".

The great scholar and eminent poet of Afgharnistan, Professor Khalil ullah Khalili

expressed his views with regard to the publication of "TANBIHUL GHAFELIN" in a letter to Dr. S. M. Akram, published in Majallah-e-Tahqiq No, 15, 1992 as under:

"The style of your eloquent Persian prose should be taken as a specimen by the learners of Persian language in this region".

"شیوہ نثر شیوی شمارا باید دانثر آموزان دری درین سرزمین سرمشق شناسند"

A view by Dr. Waheed Qureshi, Principal, University Oriental College, published in Oriental College Magazine Vol. 57, 1981, page 111 is as follows:

"The text is based on three manuscripts. It is prepared with minuteness and has been kept the standard of editing and annotating as maintained by (Professors) Shafi and Sherani".

"تنبیہ الغافلین کا متن تین نسخوں پر مبنی ہے۔ جس دیدہ ریزی سے متن کی تصحیح کی گئی ہے اس سے تصحیح متن کا وہ معیار قائم رہا ہے جسے شیرانی اور شفیع نے قائم کیا تھا۔"

A review on "TANBIHUL GHAFELIN" was published in Journal of Research Society of Pakistan, Lahore Vol.XIX, 1992 by Dr. A. S. Ahsan, Director Research Society of Pakistan. His appreciative words are as follows:

" He annotated the text with a great deal of labour and enhanced its value by reference notes and a scholarly introduction".

An eminent scholar of Tajikistan, Prof. Abdual Ghani Mirzayov in this article on "A few points about the History of Literary Relations between Trans-Qxiana and Sind", published in Majallah-i-Tahqiq Vol.13, 1991, while reviewing the literary activities, refers to DAD-E-SOKHAN. He says that:

"In the introduction and annotations of the DAD-E-SOKHAN, Dr. Sayyid Muhammad Akram, a scholar from Lahore, had dealt with this subject in a comprehensive manner.

A detailed review on "DAD-E-SOKHAN" by Arzu, was published in "Iran Nameh" a Persian Journal of Iranian studies No.2, Vol. III 1990, Bethesad, U.S.A, page 232.